

ՀԱՅԱՏԱՌ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՄԱՑԱՆՑՈՒՄ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ֆ. Ա. ՀԱՎՈՐՅԱՆ

Հայերենը համացանցային լեզու դարձնելը և նրա հաջող գործածությունն ապահովելը ենթադրում են լեզվի հաղորդակցական գործառույթի տեղափոխում վիրտուալ հարթակ: Դա էլ իր հերթին նշանակում է հայախոս հանրության համար հայերենը դարձնել տեղեկատվություն ստանալու և հաղորդելու միջոց:

Նորագույն տեխնոլոգիաների առաջընթացով պայմանավորված՝ ստեղծվում են մարդկանց հաղորդակցումն ապահովող մեծաթիվ տեխնիկական միջոցներ, որոնք մի կողմից՝ դյուրացնում են այդ հաղորդակցումը (լեզվական պատնեշների հաղթահարում), մյուս կողմից՝ առաջ են բերում լեզվի աղավաղում: Սակայն դա պայմանական բնույթ է կրում, որովհետև նույն հաջողությամբ կարելի է համացանցն օգտագործել իբրև անաղարտ և օրինակելի հայերեն տարածելու հզոր գործիք: Առաջին հայացքից տարօրինակ կարող է թվալ՝ ինչպես է հնարավոր մարդկանց՝ ամենատարբեր բնույթի սխալներով լեզվագործածությունը համացանցում օրինակելի դարձնել, բայց դա հնարավոր է որոշակի ծրագրերի ստեղծման և նպատակային կիրառության դեպքում:

Տրամաբանական է, որ հայերենը համացանցային լեզու դարձնելու հետ կապված խնդիրները բավականին շատ են, առաջարկվող տեխնիկական լուծումները՝ նույնքան տարատեսակ: Այդ խնդիրները բազմազան են՝ հայատառ հայերեն գրելուց մինչև ժանրային տարբեր պատկանելություն ունեցող տեքստերի ավտոմատ սրբագրման և խմբագրման համակարգերի ստեղծում: Սույն հոդվածում անդրադառնում ենք միայն հայատառ հայերեն տեքստեր գրելու խնդրին՝ նկատի ունենալով տեխնիկական հնարավոր լուծումներ գտնելը:

Հայատառ հայերեն գրելը ապացուցման կարիք չունի ճիշտ այնպես, ինչպես բավական բարձրորակ, լեզվական քիչ սխալներ պարունակող տեքստեր կազմելը: Պարզելու համար, թե համացանցում հայերեն տեքստը ինչ տառատեսակներով է գրվում, իբրև քննության նյութ վերցրել ենք ամենատարածված սոցիալական կայքերի (facebook.com, twitter.com, vkontakte.ru, odnoklassniki.ru, my.mail.ru), էլեկտրոնային փոստերի (gmail.com, mail.ru, yahoo.com), հեռահաղորդակցություն ապահովող ծրագրերի (Skype, Viber) և նմանատիպ այլ կայքերի տեքստեր, որոնցով օգտատերերն իրականացնում են իրենց առօրյա հաղորդակցումը: Ընդ-

հանրացնելով կարող ենք փաստել, որ գրում են հիմնականում կամ լատինատառ, սակավ դեպքերում՝ ռուսատառ հայերեն կամ հայատառ հայերեն՝ ուղղագրության և կետադրության ոչ մի կանոնի գրեթե չհետևելով: Հայատառ գրվող տեքստերն էլ իրենց հերթին միատարր չեն. կարելի է հանդիպել արդի գրական լեզվով գրված տեքստերից մինչև դասական ուղղագրությամբ գրվածների. շատ քիչ դեպքերում կան նույնիսկ գրաբարով արված մեկնաբանություններ: Իհարկե, վերջին երկուսը մասնավոր դեպքեր են: Գրվածքի բովանդակային կողմի մասին խոսելիս հարկ է նկատել, որ գրավոր խոսքը նույնչափ անփույթ է և սխալներով լի, որքան բանավորը. գրում են այնպես, ինչպես մտածում են և արտահայտվում: Անշուշտ, կա նաև բավական գրագետ հայատառ հայերեն գրողների մի փոքր հատված:

Որպես կանոն՝ մարդիկ նախընտրում են հայերեն տեքստերը լատիներեն և ռուսերեն այբուբեններով գրել մի քանի հիմնական պատճառներով.

ա) Լատինատառ և ռուսատառ գրելը հայատառի համեմատությամբ ավելի հարմար է, քանի որ, ըստ նրանց, հայերեն այբուբենում տառերն ավելի շատ են, իսկ լատիններենում և ռուսերենում՝ քիչ: Այս դեպքում լրացուցիչ բարդություն չի առաջացնում այն հանգամանքը, որ հայերեն շնչեղ խուլ բաղաձայնները այլատառ գրելիս ստիպված են ներկայացնել մեկից ավելի տառերի կապակցություններով:

բ) Հայերեն տեքստերը այլատառ գրելը նախընտրելի է, քանզի գրված տեքստը կետադրելու կարիք չկա: Այս խմբի մարդիկ թեպետ տեքստերը հայատառ գրելուն դեմ չեն, բայց ներքին մտավախություն ունեն, որ հայատառ գրելիս ստիպված կլինեն կետադրել տեքստը: Մինչդեռ այլատառ գրելիս ստորակետով և նախադասության վերջում դրվող վերջակետով, հարցական և բացականչական նշաններով կարող են արտահայտել բանավոր խոսքում նախադասության ունեցած հնչերանգը:

գ) Չնայած քանակական շատությանը՝ հայատառ ստեղծաշարերը տեխնիկապես շատ թերի են: Դրանց մեծագույն մասը ներառում է միայն հայերեն և լատիներեն այբուբեններ, հետևաբար ռուսերեն կամ ֆրանսերեն տեքստ գրելու համար հարկավոր է նոր ստեղծաշար ներբեռնել: Բացի այդ՝ փոքրաթիվ են այն հայատառ ստեղծաշարերը, որոնցում կարելի է գտնել հայերենի բոլոր կետադրական նշանները (բացականչական նշանը, ապաթարցը բացակայում են գրեթե բոլոր ստեղծաշարերում): Կարծում ենք՝ հայատառ ստեղծաշարերի տեխնիկական ոչ բավարար մակարդակը առավելագույն չափով նպաստում է այլատառ հայերենով գրելուն: Հայերեն տեքստերում լեզվական սխալները ևս էապես պայմանավորված են վերոնշյալ հանգամանքով:

Մեր նպատակից դուրս է էլեկտրոնային հաղորդակցության մեջ հայերեն տեքստերի համակողմանի քննությունը, քանի որ կան համացանցային զանազան աղբյուրներում հանրության տարբեր խավերի գրավոր խոսքի քննությանը նվիրված սեմինար-քննարկումներ, հոդվածներ, նաև առանձին ուսումնասիրություն¹¹⁶:

Նկատի ունենալով այն փաստը, որ չենք կարող անխտիր բոլորից պահանջել լեզվի հանդեպ հոգատարության ու դրական մանրախնդրության նույն մակարդակը, առաջարկվում է պարզապես արհեստականորեն սահմաններ դնել էլեկտրոնային լեզվի առաջ: Այդ սահմանափակումները, ըստ Ս. Հովհաննիսյանի, պետք է մոտավորապես նմանվեն տարբեր լեզուներում որոշ բառերի վրա ժամանակին կիրառված արգելքներին կամ էլ լեզվական իրողությունների փոխանակումներին, քանի որ համացանցից օգտվողների մեծ մասը երբեք ինքնուրույն չի գիտակցի դրա անհրաժեշտությունը: Արգելումը գուցե սկզբում արհեստական լինի, բայց ժամանակի ընթացքում կարմատանա, կդառնա սովորական¹¹⁷:

Սահմանափակումներ մտցնելու կարևորությունն արդարացվում է այն հիմնավորմամբ, որ հայերենը էլեկտրոնային հաղորդակցման դաշտերում ճնշվում է օտար լեզուներից, և կարծես թե հասկանալի է՝ ինչու. համակարգիչը չի ստեղծվել Հայաստանում, համացանցը չի առաջացել Հայաստանում, առաջին չաթն ու սոցիալական կայքերը չեն ստեղծվել Հայաստանում: Բայց խնդիր կա. ժամանակի ընթացքում ստեղծվեցին և՛ հայկական չաթեր, և՛ հայկական սոցիալական կայքեր, մինչդեռ ամենաթողությունը լեզվում այդ տեղերում չի զիջում մյուս՝ ավելի վաղ ի հայտ եկած դաշտերում եղածին¹¹⁸:

Կարծում ենք՝ հայերենի առաջ ծառայած բազմաթիվ ու տարաբնույթ խնդիրների այսպիսի մակերեսային ընկալումները թույլ չեն տա գտնելու բովանդակային լուծումներ: Մեր խորին համոզմամբ՝ համացանցում որևէ լեզու այնքան չի աղավաղվում, որքան անգլերենը՝ այն երկրի պետական լեզուն, որտեղ նախագծվում և ստեղծվում են տեխնիկական բոլոր նորագույն միջոցները: Հետևաբար տրամաբանական չէ հայերենի աղավաղումները կամ «ճնշված» լինելը բացատրել համացանցի՝ Հայաստանում ստեղծված չլինելու հանգամանքով: Դրանից բացի՝ այլատառ գրելը սկիզբ է առել համացանցի ստեղծումից շատ առաջ. մարդիկ սկսեցին լատինատառ և ռուսատառ գրել խիստ սահմանափակ հնարավորություններ

¹¹⁶ Ս. Գ. Հովհաննիսյան, Հայերեն տեքստը էլեկտրոնային հաղորդակցման մեջ, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 2013, 3, էջ 244:

¹¹⁷ Նույն տեղում:

¹¹⁸ Նույն տեղում:

ունեցող հեռախոսներով նամակներ գրելիս: Այդ ժամանակ լատինատառ և ռուսատառ գրելը այլընտրանք չունեն, որովհետև այդ հեռախոսների ստեղծարարները հայերեն տառեր չկային: Հետագայում, երբ հեռախոսներն ավելի կատարելագործվեցին, իսկ համակարգիչներից սկսեցին օգտվել անհամեմատ մեծ թվով մարդիկ, կրթվածության աստիճանով պայմանավորված՝ շատերն արդեն սկսեցին գրել հայատառ: Չենք կարծում, որ եթե համակարգիչները, հեռախոսները կամ սոցիալական կայքերը ստեղծվեին Հայաստանում, մարդիկ ավելի շատ հայատառ գրեին, որովհետև համակարգիչի ստեղծարարը կարելի է հեշտությամբ փոխել հայատառի, վաճառքում կան հայկական արտադրության ArmPhone սմարթֆոնները, կային հայկական սոցիալական կայքեր (Hayland.am, Yeresbook.am), բայց շատերը շարունակում են գրել լատինատառ:

Բնավ արդարացված չէ նաև մտածել, թե հնարավոր է որևէ կերպ արգելքներ մտցնել էլեկտրոնային լեզվում: Համացանցի միաժամանակ դրական և բացասական հատկանիշներից մեկը անվերահսկելիությունն է. նույնիսկ տեսականորեն հնարավոր չէ պատկերացնել, թե ում կողմից և ինչ միջոցներով է հնարավոր արգելել օգտատերերին գրավոր խոսքում սխալներ թույլ չտալ, իսկ սխալվողներին՝ պատժել: Սա այն դեպքում, երբ նույնիսկ պետական վերահսկողության տակ գտնվող հեռուստաալիքներում քիչ չեն լեզվական սխալները:

Այս համատեքստում տրամաբանական չէ ակնկալել, թե մարդկանց ինքնագիտակցությունը երբևէ կարող է այն աստիճան բարձրանալ, որ նրանք գիտակցաբար հրաժարվեն հայերեն տեքստերը այլատառ գրելուց: Հետևաբար այս խնդրի համար պետք է տեխնիկական որևէ լուծում գտնել:

Ինչպես հայտնի է, մարդիկ բանավոր և գրավոր կերպով հաղորդակցվում են առավելապես նորագույն սերնդի իրենց բջջային հեռախոսներով, որոնք ունեն բազմագործառույթ ստեղծարարներ: Կան գրեթե բոլոր լեզուների համար ստեղծված տարբեր այբուբեններ ներառող մեծաթիվ ստեղծարարներ: Եղածից բացի՝ հեշտությամբ կարելի է ներբեռնել նաև նորերը, որոնցով, ըստ օգտվողի, տեքստ հավաքելն ավելի հեշտ է: Քիչ չեն նաև հայատառ ստեղծարարները: Օրինակ՝ Android օպերացիոն համակարգով աշխատող հեռախոսների համար ստեղծվել են մեկ տասնյակից ավելի հայատառ ստեղծարարներ: Չնայած քանակական շատությանը՝ դրանք հիմնականում կատարում են նույն գործառույթները: Բոլորն էլ առավելապես բաղկացած են հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն այբուբեններից և ունեն շատ օգտակար հնարավորություն: Ցանկացած դեպքում հայատառ, ռուսատառ կամ լատինատառ հայերենով մի քանի տառ հավաքելիս ստեղծարարի վերնամասում հայտնվում են ամբողջական բառի հնարավոր մի քանի տարբերակները: Սա զգալիորեն հեշտացնում է տեքստ հավաքելը, որովհետև դրանով կարելի է ժամանակ խնայել և չգրել

բառի մնացած մասը: Այսպես՝ եթե ստեղնաշարի վրա գրենք *աշխ* տառերը, կհայտնվեն *աշխ* տառակապակցությամբ սկսվող մեծաթիվ բառեր, ինչպես՝ *աշխետր*, *աշխարհ*, *աշխատել*, *աշխատող*, *աշխատանք*, *աշխարհիկ* և տասնյակ այլ բառեր:

Կարծում ենք՝ հարկավոր է մեկ քայլ առաջ գնալ՝ փոխելով հայալեզու ստեղնաշարերը և դրանք օժտելով նոր գործառույթներով: Այդ փոփոխությունների մի եղանակն էլ կարող է լինել այն, որ ամեն անգամ լատինատառ ցանկացած բառի առաջին մի քանի տառը հավաքելիս ստեղնաշարի վերնամասում հայտնվի դրա հայատառ տարբերակը՝ ճիշտ ուղղագրությամբ: Այս կերպ լատինատառ «chishta», «asuma», «uzuma», «xosuma» բառերը հավաքելիս կպատկերվեն «Ճիշտ է», «Ասում է», «Ուզում է», «Խոսում է» տարբերակները: Մի քանի տառ հավաքելիս կարելի է գտնել ցանկացած բառի հայերեն ճիշտ ուղղագրությամբ տարբերակը և այն ուղարկել:

Առհասարակ լեզվական ցանկացած խնդրի տեխնիկական լուծումը գտնելու համար ամենից առաջ պետք է հստակ գիտակցել, թե ինչ չափով է հնարավոր դա իրագործել: Այս դեպքում էլ գուցե առաջին հայացքից կասկածելի թվա նման բազմագործառույթ ստեղնաշար ստեղծելու հնարավորությունը, սակայն պետք է նշել, որ դա ոչ միայն հնարավոր է անել, այլև արդեն իսկ լուրջ քայլեր են ձեռնարկվում նման ստեղնաշարի ստեղծման ուղղությամբ: Վերջերս «Մոբոս» ընկերության կողմից ներկայացվեց հայկական արտադրության «KitKeys Armenian» ստեղնաշարը: Այն բազմալեզու ստեղնաշար է, որով տրանսլիտի օգնությամբ լատիներեն և ռուսերեն տառերով տեքստը փոխարկվում է հայատառի: Հավելվածը մտապահում է օգտագործված բառապաշարը, վերարտադրում՝ կախված բովանդակությունից, նաև առաջարկում է բառեր՝ կանխագուշակելով առավել հավանական հաջորդ բառը և դրանք ցուցադրում ստեղնաշարի վերնամասում¹¹⁹: Նախապես հեղինակները նպատակ են ունեցել ստեղծելու հայատառ հավելված, սակայն շարունակելու են գրել լատինատառ կամ ռուսատառ՝ ստեղծելով այնպիսի ստեղնաշար, որով տեքստը ինքնին դառնա հայատառ: Չնայած ունեցած հաջողությանը (ներբեռնումը ավելի քան հինգ հազար անգամ)՝ հավելվածը հասանելի է միայն iOS (iPHONE, iPAD) օպերացիոն համակարգով աշխատող սարքերի համար: Առաջիկայում նախատեսվում է հավելվածը հասանելի դարձնել նաև Google Play-ի, MAC-ի և Windows-ի համար¹²⁰:

Գնահատելի է, իհարկե, որ ծրագրավորողները ևս այսչափ հետաքրքրված են հայատառ հայերեն գրելու խնդրի լուծմամբ, սակայն կարծում

¹¹⁹ Տե՛ս www.hetq.am:

¹²⁰ Տե՛ս www.hetq.am:

ենք, որ այսպիսի ստեղնաշարերի լեզվական ռեսուրսների ապահովումը հնարավոր է միայն լեզվաբանների համագործակցությամբ: Ակնհայտ է, որ այս ստեղնաշարերի միջոցով կարելի է միանգամից լուծել մի քանի հարց: Մի կողմից՝ համացանցում հայատառը կփոխարինի այլատառ հայերենին, մյուս կողմից՝ զգալիորեն կբարձրանա էլեկտրոնային տեքստերի լեզվական որակը, հատկապես եթե այդ ստեղնաշարերի հիմքում ընկած լինեն առավել բարդ այնպիսի համակարգեր, որոնք մեքենական եղանակով կառաջարկեն ուղղագրական և քերականական սխալների ճիշտ տարբերակները:

Խոսակցական լեզվի թելադրանքով է փոխվում գրական լեզուն, իսկ այս դեպքում գրական լեզուն կնպաստի խոսակցական լեզվի՝ հնարավորինս գրականին մերձենալուն: Ի վերջո, անկախ իրենց գիտելիքներից և լեզվական պատրաստվածության աստիճանից, բոլորն էլ ցանկանում են, որ իրենց գրավոր խոսքը հնարավորինս անսխալ և գրագետ լինի: Այս ստեղնաշարերը այդ հնարավորությունը կընձեռեն յուրաքանչյուրին: Ավելին՝ փոխարկվող այդ ստեղնաշարերը կարող են առավել հաջողությամբ ծառայել նաև հեռահար այնպիսի ծրագրերի իրականացմանը, ինչպիսիք են արևելահայերեն ուղղագրությամբ գրված բառերի մեքենական փոխարկումը դասական ուղղագրությամբ գրված տարբերակների և հակառակը:

Տեքստի լեզվաբանության ներկայացուցիչների խորագույն համոզմամբ էլեկտրոնային տեքստերը պետք է լինեն ոչ թե համակարգչային լեզվաբանության, այլ տեքստի լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկա: Այդ ընթացքում համակարգչային լեզվաբանության մասնագետները նոր ծրագրեր են ստեղծել ինչպես տեքստերի համակողմանի քննության, անպես էլ տեքստերի հետ կապված տեսական խնդիրներին կիրառական լուծումներ տալու համար:

Համակարգչային լեզվաբանության մեջ կիրառվող հետազոտական մեթոդները կարող են վերափոխել նաև արդի հայ լեզվաբանությունը՝ բացելով զարգացման լայն հեռանկարներ, իսկ դրա առաջարկած կիրառական-տեխնիկական լուծումները կարող են օգնել հայագիտության արդի մարտահրավերներին դիմակայելու հարցում:

Փ. Ա. Акопян. Проблемы армянской коммуникации в Интернете.

Статья посвящена превращению армянского языка в веб-общение. Текущее состояние использования армянского языка рассматривается в Интернете, особое внимание уделяется тому, почему армянские тексты написаны на латинском и русском алфавите. Сделан вывод о том, что армянские клавиатуры неполны, так как содержат ограниченное количество алфавитов. Не все знаки препинания также включены в эти клавиатуры. Предлагается создать более полную и конвертируемую

клавиатуру, которая будет включать не только все буквы армянского алфавита и знаки препинания, но также должна автоматически конвертировать армянский текст с латинскими и русскими буквами на армянский текст.

F. A. Hakobyan. Armenian-letter communication problems on the Internet. The article is dedicated to making Armenian a language of web communication. The current state of the Armenian language usage is examined on the Internet, a special attention is paid to the reason why Armenian texts are written in Latin and Russian letters. It's concluded that Armenian keyboards are incomplete as they contain a limited number of alphabets. Not all punctuation marks are included in those keyboards as well. It is suggested to create a more complete and convertible keyboard which will not only include all the letters of the Armenian alphabet and punctuation marks but also is supposed to convert automatically the Armenian text with Latin and Russian letters to Armenian-letter text.